

**Životní prostředí České republiky – vývoj po roce 1990
dodnes
Přednáška pro učitele ekologické výchovy ve SEV Sever
v Horním Maršově 23. 8. 2013**

Martin Říha

Envigogika 8 (3) – Inspirace (Nerecenzované články)/ Inpiration (Non-reviewed articles)

Publikováno/published 15. 10. 2013

<http://dx.doi.org/10.14712/18023061.394>

Abstrakt

Martin Říha, jeden z autorů publikace „Životní prostředí České republiky“ s podtitulem „Vývoj a stav do konce roku 1989“ (což je inventura stavu životního prostředí, jaký jsme zdědili po komunistickém vládnutí), se pustil do hodnocení jeho stavu a vývoje v období následujícím – až dodnes. Dochází k závěru, že velký pokrok jsme od té doby neučinili a mnohá předsevzetí z původních programů se nepodařilo splnit ani po 23 letech. Životní prostředí se navíc dostalo díky ekonomickým a sociálním problémům i díky částečnému zlepšení až na druhou kolej zájmů veřejnosti. Proto, píše autor, je dlouhodobým a nesmírně důležitým úkolem právě ekologická výchova a vzdělávání k dlouhodobé udržitelnosti života.

Abstract

Martin Říha, one of the authors of the publication "The Environment of the Czech Republic" with the subtitle "Its development up until the end of 1989" (an inventory of the state of the environment inherited from the communist regime), embarked on a review of its condition and development during the subsequent periods until now. He concludes that we have not made great progress since then, and many original program resolutions have not been fulfilled even after 23 years. Due to economic and social problems and partly due to improvements, the environment has also been put on the back burner of public interests. Therefore, he writes, environmental education is a long-term and extremely important task for achieving sustainability in life.

Vážené dámy,

je to už bezmála čtvrt století, co jsem se podílel na publikaci „Životní prostředí České republiky“ s podtitulem „Vývoj a stav do konce roku 1989“, kterou zpracoval s využitím materiálů Ekologické sekce Československé biologické společnosti při ČSAV tým lidí kolem nově vzniklého MŽP ČR, vedený prvním ministrem ŽP ČR RNDr. Bedřichem Moldanem, CSc., spolu s Terplanem a. s. Praha, odkud jsem přišel na MŽP do funkce náměstka ministra. Byla to inventura stavu životního prostředí, jaký jsme zdědili po předcházejícím režimu komunistického vládnutí, nejdříve za tzv. „lidové demokracie“ a po roce 1968 za „reálného socialismu“.

Obsah té knihy byl pojat velmi široce. Kromě toho, co do pojmu „životní prostředí“ zahrnujeme podle dnes užívaných oborových definic (klima a ovzduší, voda, půda, nerostné suroviny a geofaktory, hospodaření s odpady, živá příroda, vč. člověka a hospodářských zvířat) zahrnoval i kapitoly Totalitní systém, Lidské činnosti a kontaminace prostředí, Lidská sídla a lidé, Regionální problematika ŽP ČR a v závěru Naznačení východisek. To pojetí je mi dodnes sympatické, protože já jako architekt – územní plánovač – jsem musel už z podstaty své práce za životní prostředí považovat vše, co člověka obklopuje a ovlivňuje, včetně sociálního a ekonomického prostředí, a to vše nikoliv staticky, ale jako dynamicky v čase se vyvíjející systém, kde vše souvisí se vším jak věcně (obsahově), tak teritoriálně a historicky. Z poslední kapitoly té publikace (Naznačení východisek) se pak rozpracováním zrodil na MŽP první Program ozdravení životního prostředí v ČR (tzv. „Duhový program“), který formuloval priority a cíle polistopadové společnosti a orgánů veřejné správy k nápravě toho, co bylo ve zděděném stavu a trendech špatně. Je příznačné a dodnes obdivuhodné, že Duhový program začínal kapitolou o potřebě státní podpory utváření nového životního stylu, výchovy, vzdělávání občanů a samospráv, o významu nevládních organizací a hnutí. Zdůraznil důležitost poznání a informací, potřebu budování otevřených informačních systémů a monitoringu, které předchozí režim ignoroval. Pak teprve následovaly kapitoly o nebezpečných faktorech prostředí a lidském zdraví, kapitoly věnované ovzduší, vodě a půdě, horninovému prostředí a geofaktorům, ochraně nerostných zdrojů, odpadům, krajině, přírodě, zemědělství, lesnímu hospodářství, územnímu systému ekologické stability, osídlení a sídelní struktury, městům i venkovu, technologiím, hodnocení ekologických účinků, haváriím, ekonomickým nástrojům, zákonům, administrativním nástrojům, státní správě, inspekci v životním prostředí, regionálním programům a mezinárodní spolupráci. Duhový program měl pouhých 83 stran textu, ale pokryl celou rozsáhlou problematiku životního prostředí v již zmíněném potřebném ekonomickém i sociálním kontextu, správně určil priority jak věcné, tak časové a teritoriální. Je dodnes dobrým odrazovým můstkem k hodnocení, kam jsme za 22 let od jeho schválení vládou ČR dodnes došli v péči o životní prostředí. Proto se jeho osnovy a obsahu hodlám držet i v dalším popisu vývoje a současného stavu životního prostředí v České republice.

S potěšením jsem přijal nabídku SEV Sever zde v Horním Maršově, abych Vám mohl přednést svůj náhled na vývoj životního prostředí v ČR a také na počínání vlád a úřadů na úseku péče o životní prostředí od té doby dodnes. Přinesl jsem na ukázkou zmíněnou „Modrou knihu“ i onen „Duhový program“, ale také „Atlas životního prostředí ČSFR“, který souběžně s námi vytvářel tým kolem předsedy Federálního výboru pro životní prostředí Ing. Josefa Vavrouška, CSc. Přivezl jsem také první práci Terplanu a. s. Praha, která se věnovala potenciálům, ale i limitům rozvoje naší země po roce 1990 v potřebném komplexním, holistickém (celostním) pohledu a která tím překročila zvyklosti tehdejšího územního plánování – „Zprávu o stavu a možnostech rozvoje území České republiky“ z roku 1994, určenou pro vládu ČR a podanou prostřednictvím Ministerstva pro místní rozvoj. Ta práce je pozoruhodná i tím, že v ní Terplan a. s. Praha poprvé v ČR prezentoval

hlavní velkou grafiku v měřítku 1:500 000 v počítačové technologii GIS Arc Info americké společnosti ESRI. Měli jsme tam díky emigrantovi a bývalému pracovníku Terplanu Milanu Svítkovi protekci a překonali jsme i díky jemu do té doby na socialistické státy uplatňované embargo na počítačovou technologii. Ta práce se líbila Američanům tak, že si jedno paré vyžádali do Kongresové knihovny. Text vlastní zprávy směl mít jen 50 stran a tak je k němu připojen další svazek příloh – textových, tabulkových i grafických.

Dnes tedy mohu s odstupem 22–23 let hodnotit, jak se dařilo řešit problémy životního prostředí ČR, identifikované v prvních čtyřech letech po listopadu 1989 MŽP, Terplanem, výzkumnými pracovišti a ekologickými iniciativami, a jak byly plněny úkoly veřejné správy, které z toho vyplynuly.

Základní přístupy k řešené problematice životního prostředí, které u nás v roce 1989 patřilo k nejhorším v Evropě, vycházely z faktu nastávajícího přechodu od direktivního plánování a řízení hospodářství k volnému trhu a od výlučného vedení společnosti jedinou politickou stranou k pluralitní demokracii, kterým bylo třeba přizpůsobit nebo vytvořit nový právní řád, aby vývoj země přešel na trvale udržitelný. Tzn., aby zajistil naplnění základních lidských potřeb, aniž by to bylo na úkor života dalších generací a aniž by to snížilo bohatství přírody nebo ohrožovalo lidské zdraví. Takový vývoj, který by šetřil přírodní zdroje a zachovával rozmanitost přírodního života. Příroda má hodnotu nejen pro člověka, ale i sama o sobě. Tržní síly mají tendenci podcenit hodnotu toho, co nám příroda dává zdánlivě zadarmo, např. čistý vzduch či vodu. Také nedoceňují faktor času v dlouhodobých horizontech, žijí v daleko kratších cyklech, než je životnost některých přírodních i lidmi vytvořených hodnot. Nesledují vzdálenější výhledové horizonty ani možné důsledky lidských činností. Nejsou také schopny ocenit hodnoty, které člověk aktuálně nevyužívá, a které tudíž nevstupují do tržních vztahů, protože zdánlivě nikomu a ničemu neslouží, jako je např. zatím nedotčená příroda. Bylo zřejmé, že to bude klást vysoké nároky na ty, kdo budou takový nový právní řád utvářet, kdo budou zemi, kraje, města a obce spravovat v zájmu všech občanů. Bohužel jsme nemohli převzít hotový právní řád jako bývalá NDR po sjednocení Německa od západní SRN. Právní diskontinuita s bývalým režimem nám však značně zkomplikovala přechod na nové podmínky a komplikuje ho dodnes, stejně jako myšlenkové stereotypy a zvyklosti z té doby v nás starších pamětnících.

Bylo zřejmé, že nový životní styl musí být založen na nové etice, vyzdvihující kvalitativní stránky života před kvantitativním uspokojováním rostoucích materiálních potřeb. Právo člověka na zdravé životní prostředí musí každý nejen deklarovat, ale opravdu naplňovat a životní prostředí aktivně chránit, a začít přitom sám u sebe, nespoléhat ve všem na stát, že to zařídí za něj, jak byl (až na vzácné výjimky) zvyklý za socialismu. Toto právo (i povinnost) se musí stát integrální průřezovou součástí výchovy a vzdělávání ve všech oborech, u všech věkových skupin obyvatel, ne jen mládeže. Svobodný přístup k informacím je nutnou, nikoliv však postačující podmínkou odpovědného chování, chceme-li, aby mohla být uplatňována zásada plné odpovědnosti občanů, podniků, měst, obcí za stav životního prostředí za případné negativní následky své činnosti. Dnes je zřejmé, že tyto programové cíle se za minulých 22 let podařilo naplnit jen zčásti. Společnost držená přes 40 let v chronickém nedostatku zboží a služeb za socialismu, náhle vystavená bohatosti nabídky a agresivní reklamy, zčásti podlehla lákadlům konzumního způsobu života, hédonistickým náhražkám kultury nenáročnou zábavou. Odpovědnému chování a oné žádoucí nové etice, uvědomělé skromnosti a neplýtvání se zdroji se přiblížila dobrovolně jen malá část výrobců i obyvatelstva. Žádoucí výchova a vzdělávání k udržitelnému způsobu života se jen pomalu, ne všude a v potřebné intenzitě dostávají do škol, do výchovy nových generací, zatímco nectnosti konzumní materiální nestřídmosti se snadno přenáší z generací nepoučených prarodičů a rodičů na

děti a vnoučata. Zaostává podle mne hlavně výchova a vzdělávání dospělých, zkažených starými i nově získanými zlozvyky. Mnozí považují pokusy o regulaci lidského chování ve veřejném zájmu za „omezování osobní svobody“, za pokusy opět direktivně společnost řídit a omezovat jako v minulém režimu. Nechápou, že každá civilizovaná společnost si vytváří pravidla soužití lidí navzájem a lidí s přírodou, nemá-li spět lidstvo k záhubě – k válkám o území, o přírodní zdroje, o vodu, o půdu k obživě. Potřebnou úlohu v tom nesehrávají ani hromadné sdělovací prostředky, včetně médií veřejné služby.

Obr. 1. Harmonická krajina Českého ráje u hradu Kost s dostatkem lesů i vod na pískovcovém podloží

Když jsem já chodil do základní školy v 50. letech 20. století, učili jsme se, že na naší planetě Zemi žije cca 2,5 mld. obyvatel. Dnes jsme nakročili od 6 mld. k 7. miliardě, ale Země se nezvětšila. Naopak. Zástavbou, těžbou nerostů, skládkami odpadů ubývá zemědělské půdy, kácením tropických pralesů a lesů středního pásma ubývá schopnost planety regulovat obsah CO₂ a dalších skleníkových plynů a čistit ovzduší, také znečišťováním vodních toků a pobřežních šelfů si ničíme ekosystémy obnovující obsah kyslíku v atmosféře. I mnozí naši politici ignorují a zesměšňují klimatologů, poukazující na globální změny klimatu. Zpochybňují nepřesně překládaný pojem „oteplování“ a nechápou, že nejde jen o dlouhodobý, velmi pozvolný nárůst průměrných teplot, ale hlavně o daleko větší a častější extrémní rozkmit počasí a jeho výchyly od ustáleného stavu – rychlá střídání sucha s přívalovými dešti, vichřicemi, krupobitím, jimi působené povodně; jevy, které zaznamenáváme v posledních desetiletích mimo jakoukoliv pochybnost. Toto zvrátit je sice úkol pro celou planetární populaci a lze ho řešit jen na mezinárodní úrovni, to však nezbavuje naše politiky povinnosti chovat se odpovědně k celku v lokálním měřítku a aktivně se zúčastnit onoho globálního řešení – ne se vymlouvat, že sami nejen nic nez můžeme, ale ještě odpovědným chováním doma ztratíme konkurenceschopnost proti těm, kteří na ochranu klimatu kašlou. Jsme členy OSN i EU, tam můžeme aktivně přispět ke změně.

Obr. 2. Harmonická krajina podhůří Krkonoš v ochranném pásmu KRNAP
– v popředí Horní Štěpanice

Duhový program pak věnuje pozornost jednotlivým složkám prostředí, tehdy akutně především znečištění ovzduší, vody a kontaminaci půdy. Jak jsme pokročili v péči o tyto složky? Hned v začátku 90. let minulého století vznikla nová legislativa a orgány státní správy k jejich ochraně, byly realizovány náročné programy odsíření uhelných elektráren, výstavby četných čistíren odpadních vod, odstraňování starých ekologických zátěží, černých skládek, nebezpečných technologií. Mnohé se opravdu zlepšilo. Parametry znečištění ovzduší se zlepšily výrazně v celorepublikovém průměru a zejména v některých dříve těžce postižených oblastech jako v Severočeské hnědouhelné pánvi (SHP), na Sokolovsku, v Praze a středních Čechách, na Hodonínsku, kde zafungoval úkol ČEZ do 8 let odsířit nebo zavřít velké uhelné elektrárny. V Praze se zlepšil profil průmyslu a největším znečišťovatelem se tak stala doprava. V SHP velmi přispěl ke zlepšení stavu Program ozdravení životního prostředí v SHP, který schválily vlády ČSFR i ČR v roce 1990. Po rozdělení ČSFR a po nástupu vlády premiéra Klause v roce 1992 už se bohužel nepodařilo podobné programy schválit i pro Ostravsko-Karvinsko a Pražskou a Středočeskou aglomeraci. Také proto se nezlepšily podmínky v Ostravsko-karvinské oblasti, která je teď díky ekonomickému profilu i díky vlivům ze sousedního polského Slezska nejznečištěnější oblastí nejen ČR, ale s polským Slezskem i Evropy. Projevuje se to už na zdravotním stavu a délce dožití nejen u dospělých, ale dokonce na zrání plodu u těhotných a na nemocnosti dětí, protože důsledky zasahují i dědické geny. Výzkumy pracovišť Akademie věd pod vedením MUDr. Radima Šráma a ostravských i karvinských pediatrů, jako je MUDr. Schallerová v ostravském obvodu Radvanice a Bartovice, ukazují politikům jasně, že je třeba udělat se zdroji znečištění, jako jsou hutě a železárny Arcelor Mittal, Vítkovice, se železárnami v Třinci či s koksovny něco stejně radikálního, jako bylo odsíření severočeských elektráren v 90. letech. Řešením rozhodně není žaloba na lékaře, že šíří poplašné zprávy, nebo na stát, že se dost nestará. Řešení je především na oněch soukromých majitelích a provozovatelích zdrojů znečištění a na tamních a ústředních úřadech, jež mohou využívat existující zákonné, administrativní a ekonomické nástroje a sankce, které už dávno mají k dispozici. Strach z uzavření těchto provozů, z nezaměstnanosti, usvědčuje tamní i ústřední správní orgány, že nevytvářejí podmínky pro vznik nových pracovních příležitostí v šetrnějších a sofistikovanějších výrobcích, než jsou ty dosavadní, že řeší jen následky namísto příčin, čímž se uzavírá bludný kruh a

oddaluje potřebná zásadní změna ekonomického profilu celé této oblasti. Podobně bohužel reagují dnes politici i v SHP, v Ústeckém kraji. I tam po přechodném zlepšení situace v posledním desetiletí 20. století vývoj ustrnul. Do oblasti se daří získat jen málo investic a výrob, které by ekonomický profil kraje posunovaly k ekologičtějším oborům. Varovným signálem špatné orientace je umístění hliníkárný na nejkvalitnější půdu v okrese Most v průmyslové zóně Joseph v Havrani, když téměř prázdná zůstává průmyslová zóna na místě blízkého bývalého vojenského letiště Žatec. Hliníkárna není žádné terno pro čistotu ovzduší, přes moderní technologii zde instalovanou.

Zatím příliš velkým soustem se ukázal i záměr vybudovat nebo rekonstruovat na potřebné soudobé parametry čistírny odpadních vod pro všechny obce nad 2000 obyvatel. Obce ani provozovatelé kanalizací na to nemají dost prostředků ani s přispěním z fondů EU, mnohé se o možnost podpory z fondů EU dokonce připravily vlastním neumětelstvím, když se kanalizací a čistíren zbavily nevýhodnými převody nebo smlouvami o provozování s velkými soukromými společnostmi, vyloučenými z možnosti podpory z evropských fondů. Tuto chybu udělalo i hlavní město Praha a má s financováním takové starosti, že řešení odkládá a vystavuje se riziku sankcí za nesplnění evropských limitů znečištění, vypouštěných do vodního toku Vltavy. Problémy s budováním kanalizací a čistěním odpadních vod mají i mnohé malé obce a vesnice s rozptýlenou zástavbou, kde centralizované řešení je příliš nákladné délkou sítí i malou účinností čistíren. Málo se využívají kořenové čistírny i malé domovní čistírny, ačkoliv by mnohde vyšly levněji.

Z odstraňování starých ekologických škod, ke kterým se finančně zavázal stát v době privatizace, se mnohde stal „tunel“ na veřejné prostředky. Proinvestovaly se stamiliony, aniž byly staré zátěže skutečně odstraněny, mnohde se trestuhodně „řeší“ zátěž jejím převozem a spornou likvidací v jiné postižené oblasti. Takovými jsou např. likvidace lagun po chemické výrobě minerálních olejů v podniku Ostramo u sídliště Fifejdy v Ostravě, kde nebyl dodržen vysoutěžený technologický postup, část kalů se s ostudou, s manipulací zařazení odpadu do tříd, pokusili vyvézt jako palivo do Polska a část spálit v cementárně Čížkovice v Ústeckém kraji. Meziskládku po přepravě přes kus Moravy a celé severní Čechy si domluvili v těžbou a těžkým průmyslem poškozené krajině u Litvínova a spalování v tzv. „Zahradě Čech“ – na Lovosicku a Litoměřicku! Litoměřice, umístěné po převládajícím směru větru od Čížkovic, přitom usilují v rámci Agendy 21 a hnutí Zdravých měst nejen o obhajobu druhé nejvyšší kategorie B, ale mají ambice usilovat ve výhledu o nejvyšší kategorii A. Tento geniální nápad posvětilo MŽP v čele s ministrem Chalupou.

Za těch 22 let se odehrálo také mnoho bojů za záchranu osídlení i krajiny před těžbou nerostů. Mnozí sledují nejznámější kauzu o přežití obcí Horní Jiřetín a Černice a západní části města Litvínova, ohrožených postupem povrchového hnědouhelného Velkolomu Čs. armády k východu pod zámekem Jezeří. Chrání je tzv. „územní ekologické limity těžby a energetiky“, vyhlášené vládou ČR pro ochranu zbytků krajiny i osídlení pod Krušnými horami v roce 1991. Ty jsou těžaři i částí politiků po celých těch 22 let periodicky zpochybňovány a napadány, ale zatím „drží“. Bohužel se po změnách v roce 1992 už nepodařilo schválit podobné limity pro Sokolovsko a pro Karvinsko, ač byly připraveny po delimitaci územního plánování z MŽP na tehdejší MH ČR. Ministr Karel Dyba už je ale předložit Klausově vládě nechtěl. Zatímco na Sokolovsku je těžaři přesto respektují, Karvinsko dále trpí expanzí hlubinné těžby do prostoru částí města Karviná, k lázním Darkov, ale ohroženy jsou i části starého města Karviná, město Orlová a další. Občas těžaři vypustí pokusný balónek k záměru obnovy průzkumu a těžby v Beskydech, ač jde o Chráněnou krajinnou oblast, takže ve střehu musí být stále i starosta např. Trojanovic. Důl je tam zakonzervován, nikoliv zlikvidován. Mnohde zápasí lidé s lokálně daleko menšími záměry těžby – např. štěrkopísků (Mělnicko), stavebního kameniva (Tlustec v okrese Česká Lípa), uranu (Českolipsko, Liberecko, Českomoravská vrchovina), vápence

(Krkonoše), zlata (Mokrsko u Slapské přehrady, Kašperské hory na Šumavě), nově také proti těžbě plynu frakováním břidlic (Trutnovsko – Náchodsko).

Obr. 3. Krajina mezi Teplicemi a Bílinou v SHP
zohydřená nadzemním teplovodem z elektrárny Ledvice do Teplic

Přírodu a krajinu neohrožují jen plošná expanze sídel nebo těžba. Ač Duhový program a navazující zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny deklarovaly ochranu nejen ohrožených druhů rostlin a živočichů a stanovišť jejich výskytu, zvláště vytyčených velko- a maloplošných chráněných území a lokalit, ale zvýšený důraz kladly i na obecnou ochranu přírody a krajiny mimo ně a dokonce zmiňují i krajinný ráz, ač naše území od té doby doplnila i síť evropsky důležitých ptačích oblastí a významných přírodních lokalit NATURA 2000 a mokřadů v rámci Ramsarské úmluvy, dochází u nás k významným zásahům do krajiny i velkými stavbami dopravní a technické infrastruktury mimo sídla a těžby. Dálnice, rychlostní silnice, ropovody a plynovody či teplovody vedené po povrchu, nikoliv pod zemí, vzdušná vedení velmi vysokého napětí elektřiny, to vše nejen krajinu hyzdí, ale přispívá k její fragmentaci, ke ztíženému nebo znemožněnému volnému pohybu živočichů, přenosu rostlin, fungování krajinného ekosystému jako celku.

Na potřebné ekologické úrovni bohužel nefunguje ani zemědělství. Transformace bývalých JZD a Státních statků na soukromé firmy u nás nevedla k opětovnému vlastnickému rozdrobení zemědělské držby a k obnovení selských statků, ale ani k obnově ctností správné zemědělské praxe. Mnohde jen na papíře zůstává budování ÚSES (územních systémů ekologické stability), obnova mezí, remízků, mokřadů, malých rybníčků na záchyt srážek, revitalizace původních přírodních koryt drobných vodotečí a jejich nerozoraných niv. Zemědělství v rostlinné i živočišné výrobě většinou zůstalo u dědictví „zprůmyslněné produkce“, plně těžkých mechanismů zhutňujících půdu, chemie namísto statkových hnojiv, na jedné straně umělých závlah, jinde meliorací k odvodnění pozemků. Zůstaly zachovány a někde ještě narostly velkochovy drůbeže a hospodářských zvířat v nehumánních podmínkách a bez kontaktu s přírodou. Podpory zemědělců ze státních i bruselských fondů směřují převážně k dotaci produkce, nikoliv do řádné péče o

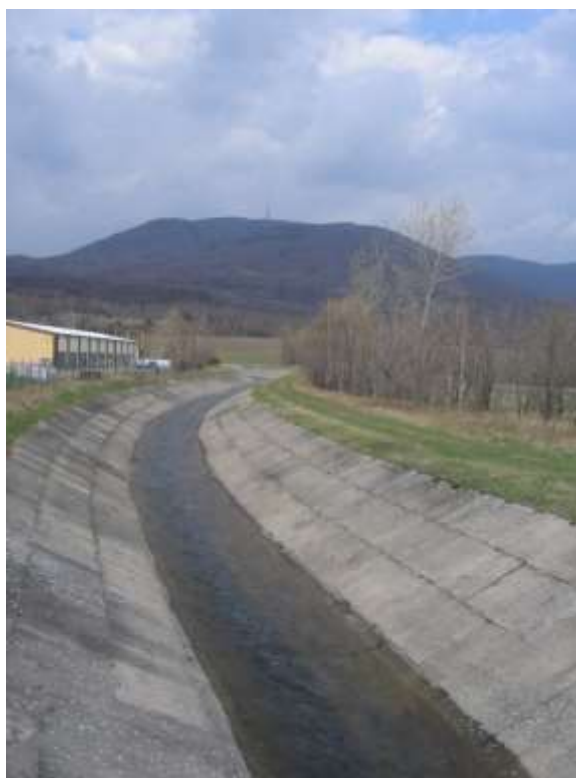
půdu, o krajinu se všemi jejími mimoprodukčními funkcemi, o „well-fare“ zvířat. Trestuhodně pro nedostatek financí zaostávají tzv. Komplexní pozemkové úpravy, které měly dát do pořádku jak funkční uspořádání, tak majetkové poměry po nedůsledné restituci zemědělské půdy. Po právě zahájené restituci církevního majetku to bude úkol obzvláště naléhavý.

Obr. 4. I takováto zvěrstva lze spatřit v krajině a osídlení SHP poblíž elektrárny Prunéřov na Chomutovsku

Podivný je u nás vývoj technologií a veřejná podpora žádoucích změn v energetice. Zatímco ve výrobě elektřiny došlo za těch 22 let k značné změně a snížení negativních dopadů především na klima a ovzduší jednak zprovozněním jaderných elektráren Dukovany a Temelín, jednak odsířením mnohých uhelných elektráren a odstavením zbývajících, ve výrobě tepla došlo jen k částečné plynofikaci obcí a malých odběrů, zatímco komunální nájemní zástavba zůstala ve značné míře vytápěná uhlím z centrálních zdrojů, často zastaralých, s malou účinností a navíc s obrovskými ztrátami v dálkových i místních rozvodech. Deformací státem garantovaných výkupních cen elektřiny z větrných a fotovoltaických elektráren se podařilo energetické lobby zdiskreditovat u veřejnosti snahu po žádoucím zvýšení podílu nevyčerpatelných a obnovitelných zdrojů energie. Kromě cen je jim vyčítána i nespolehlivost, vyplývající ze závislosti na počasí, ačkoliv to se netýká bioplynových stanic ani spalování štěpky. Vysoká finanční podpora státu sice vedla ke skokovému nárůstu instalovaného výkonu fotovoltaických a větrných elektráren, ale protože podpora nebyla vázána na splnění dalších prospěšných podmínek, vyrostly tyto elektrárny jako houby po dešti – namísto na střechách domů a fabrik, zemědělských usedlostí, na nevyužitých pozemcích uvnitř sídel nebo na pozemcích ostatních – na kvalitní zemědělské půdě, mnohde změnilo výrazně krajinný ráz a odtokové poměry. MŽP zde zcela selhalo jako regulátor, garantující jak ekologickou výrobu elektřiny, tak i ochranu přírody a krajiny. V nedělních Otázkách Václava Moravce 18. 8. 2013 jste mohli sledovat zajímavý duel mezi expremiérem Topolánkem, exministrem ŽP Bursíkem a předsedkyní SÚJB Drábovou o energetické a surovinové politice. Ač obě tyto politiky bezprostředně souvisejí, tvoří je na témže MPO patrně dvě různé sekce bez vzájemné provázanosti a bez

vazby na hospodaření s odpady, které se surovinovou i energetickou politikou úzce souvisí rovněž. Z diskuse bylo zřejmé, že ti dva kohouti se neshodnou téměř v ničem – v pohledu na jadernou energetiku, na kombinovanou výrobu elektřiny a tepla, na obnovitelné zdroje, na vliv energetiky na životní prostředí, na ekonomiku výroby energií, na externality související s těžbou energetických surovin a s výrobou energií, na potenciál úspor. Daleko solidněji a vyváženěji, tudíž i přesvědčivěji argumentovala Ing. Dana Drábová. Jak v názoru na žádoucí vývoj a poměr primárních zdrojů energie v energetickém mixu ČR, tak ve vyváženosti pohledu na globální surovinové, energetické, ekonomické i politické souvislosti působila nejsolidněji a vývoj posledních let zkritizovala jako nekoncepční létání „ode zdi ke zdi“.

Obr. 5. Nepřirozené technicistní betonové koryto
převaděče vod z Krušných hor nad velkolomem ČSA u Vysoké Pece

Některé environmentalisty možná popudím, ale pro ochranu přírody a krajiny mohou být diskutabilní i některé kroky a záměry samotných orgánů ochrany přírody a krajiny, nerespektující smysl, cíle a principy nového zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, a souvisejících zákonů o ochraně vod a o lesích.

Ochrana přírody a krajiny se bohužel leckde trochu vrací tam, kde byla před rokem 1990 – k ochraně jen vyjmenovaných chráněných či ohrožených druhů rostlin a živočichů a chráněných území, zatímco jinde na ochranu přírody a krajiny jako uceleného ekosystému a krajinného rázu v podstatě rezignuje. Nikdo se na úřadech pořádně nezabývá ochranou krajiny mimo chráněná území, a péči o krajinný ráz, prý pro příliš vágní vymezení obsahu tohoto pojmu a možným subjektivním výkladům. Nevěří se odborníkům – krajinným ekologům, krajinářským architektům, lesníkům a vodohospodářům, ač jsou to uznávané studijní obory a máme v nich nesporně schopné

odborníky. Jen je nekulturní společnost a její reprezentace málokde žádají o radu, o návrhy, a také se mnohé rozumné návrhy nerealizují anebo realizované řádně neudrží. Frustrující jsou např. spory o zásazích proti kůrovci ve smrkových monokulturách Šumavy mezi přírodovědci – zastánci principu „bezzásahovosti“ na jedné, a lesníky a krajinnými ekology na druhé straně, zatímco v NP Krkonoše a České Švýcarsko se v tichosti a v malém měřítku proti kůrovci zasahuje a nikoho to nepopuzuje.

Je smutné, když namísto orgánů k tomu vytvořených a určených se tak mnohde musí chápat iniciativy orgány krajské a místní samosprávy, i když jich zatím aktivních mnoho není. První vlaštovky sice existují, ale je jich mezi cca 6300 současnými obcemi velmi málo. Takových Spálených Poříčí z Podbrdská, některých obcí Bílých Karpat či Beskyd bychom potřebovali daleko víc. Ty aktivní už mají své platformy v hnutích jako je Místní agenda 21 a Zdravá města, obce a regiony, Obnova venkova, v nevládních neziskových organizacích, v nejrůznějších zájmových sdruženích, v některých „osvícených“ politicích a politických stranách.

Obr. 6. Svahové uložení na jihovýchodních svazích Krušných hor nad Velkolomem ČSA po velkém sesuvu v r. 2005

Začátkem 90. let minulého století jsme si hodně slibovali od nového zákona o povinném posuzování vlivů na životní prostředí u závažných investic, technologií a jiných záměrů na změny v území. První zákon č. 244/1992 Sb. dokonce poněkud předběhl Evropu, když se v něm objevilo ustanovení o povinnosti posuzovat z hlediska těchto vlivů i územní plány velkých územních celků, celostátní koncepce a jiné strategické rozvojové dokumenty ve vyjmenovaných oborech. Dnes platný zákon č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí, v platném znění, po několika novelizacích už je plně kompatibilní s právem EU a zdánlivě zajišťuje, aby takovému hodnocení neuniklo nic, co by mohlo poškodit životní prostředí či lidské zdraví. Šedivá je všechna teorie, zelený je strom života. Teprve praxe ukázala, jak vynalézavý, kreativní dovede být český národ při hledání cest, jak obejít zákon nebo alespoň účel, proč byl napsán a schválen, ač formálně je dodržen. Napomáhají tomu bohužel i obecná neúcta k pravidlům, české plebejství, netečnost k věcem, které se nás bezprostředně nedotýkají na našich právech, na našich požitcích.

Mnohde se z původně účinného nástroje stalo formální slohové cvičení, pouze formální naplnění litery, ale ne účelu zákona. Přispívá k tomu i slabá erudice nebo morálka části úřednictva i osob s autorizací pro posuzování vlivů na životní prostředí. Pro mnohé je to dobře investory zaplacený kšeft, naplňující přísloví „Čí chleba jíš, toho píseň zpívej“. Neustávají proto ani útoky proti posuzování vlivů na životní prostředí jako zbytečné, přípravu investic zdržující a zdražující disciplíně, při čemž se příklady nesprávné praxe dobře hodí k jejich zdůvodnění ve vládě i v Parlamentu. Tak se daří občas pro někoho již ve zjišťovacím řízení zařídit, že se jeho záměr hodnocení vyhne, ačkoliv je to v rozporu s předpisy i veřejnými zájmy. Časté je ztížení přístupu veřejnosti k hodnoceným záměrům a koncepcím jejich předkladateli i orgány státní správy, z toho vyplývající krátkost lhůt na zasvěcené vyjádření, bagatelizace došlých připomínek nebo dokonce jejich zatajení před schvalujícími orgány, které by o nich správně měly teprve rozhodnout.

Co se naopak docela dařilo po těch 22 letech ve většině měst a obcí, je podstatný pokrok v nakládání s odpady. Nové předpisy pro odpadové hospodářství byly opravdu uvedeny do života, běžným se stalo třídění odpadu u původců, recyklace a zpracování alespoň části z nich. Pokulhává ještě sběr a svoz biologicky rozložitelného odpadu ve městech (na venkově se to tradičně řešilo a řeší kompostováním na místě). Diskutabilní je podnikatelskou sférou prosazovaná a EU nově podporovaná tendence k výstavbě spaloven odpadů. Energetické využití spalitelného odpadu je sice lepší, než ukládání netříděného odpadu na skládkách, ale znamená přenášení problému možné kontaminace půdy do znečištění ovzduší. Je logické, že mnohé obce i kraje a také ekologické organizace se lokalizaci spaloven nejen na svém, ale na celém státním území brání. MŽP je však dosud podporovalo.

Za těch 22 let se výrazně změnila i moje vystudovaná disciplína – architektura a územní plánování. Na svou dobu vzniku moderní zákon č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, byl nahrazen v roce 2007 novým zákonem č. 183/2006 Sb. a několika dalšími doprovodnými zákony a prováděcími předpisy. Klade větší důraz na ochranu památek, přírody a krajiny, obsahuje ustanovení o povinném posuzování vlivů navrhovaných řešení na udržitelnost vývoje území v ekonomické, environmentální i sociální oblasti a jejich vyváženost. Požaduje, aby přednostně bylo využíváno současně zastavěné území sídel před zábory dosud nezastavěného území, tedy na úkor přírody, „volné“ krajiny, lesní či zemědělské půdy. Vychází z faktu, že v zemi, kde počet obyvatel již po desetiletí stagnuje, kde populace stárne a nedochází ani k prosté reprodukci obyvatel, je nesmyslné, aby se rozšiřovala zastavěná území měst a obcí. Preferuje údržbu, opravy a modernizaci stávajícího stavebního fondu, orientuje novou výstavbu na nevyužitě nebo špatně využitě pozemky v sídlech (tzv. „brownfields“). Zrušil však bohužel v tažení po novosti mnohé staré a osvědčené nástroje územního plánování, jako byly např. průzkumy a rozborů, nebo územní plány velkých územních celků s jiným vymezením řešeného území, než mají zásady územního rozvoje krajů, a nahradil je novými, ne vždy lepšími a dobře definovanými, takže praxe teprve hledá a odstraňuje jeho slabiny. Stavební zákon posunuje územní plánování spíše k právníkové normativní poloze a zmenšuje prostor pro kreativitu jak projektantů, tak samospráv řešených území. Snižuje také nivelizační regulativů a podmínek zároveň možnou a žádoucí funkční diferenciaci území podle dohodnutých různých priorit pro jeho různé části. Namísto žádoucí mozaiky, vytvářející logické, překrývající se a komplementárně se doplňující sítě osídlení, dopravní a technické infrastruktury na jedné straně a sítě chráněných území přírody, ÚSES, CHOPAV a dalších prvků přírodního subsystému využití území na straně druhé, tlačí řešitele územních plánů do plnění stejných kritérií všude, ke škodě pestrosti území i zájmů v něm uplatňovaných. Vede to navíc k těžko řešitelným střetům zájmů, bez možných všestranně přijatelných kompromisů. Důsledkem pak je, že pro některá území je sice vytvořena, ale pro neřešené rozpory není schválena žádná územně plánovací dokumentace. To je ideální

stav pro anarchii v území bez jakékoliv regulace. Nemůže to vyhovovat ani orgánům státní správy či samosprávy, které tento stav svou neschopností přistoupit na kompromis způsobily, ale zato to náramně vyhovuje nejrůznějším „šíbrům“ a prosazovatelům asociálních záměrů v území.

Obr. 7. Nevyužité objekty „brownfields“ jsou příležitostí k omezení záborů ZPF, přírody a krajiny – zde Hradec Králové

Jak vidíte, žádný velký pokrok jsme neučinili a mnohá předsevzetí z původních programů se nepodařilo splnit ani po 23 letech. Životní prostředí se dostalo díky ekonomickým a sociálním problémům i díky částečnému zlepšení až na druhou kolej zájmů veřejnosti. Proto ekologická výchova a vzdělávání k dlouhodobé udržitelnosti života zůstává dlouhodobým a nesmírně důležitým úkolem. Lze snad doufat, že ekologická gramotnost poroste jak Vaším přičiněním a nástupem nových, již poučenějších generací, tak jako „poznaná nutnost“, projev pudu sebezáchovy dalších generací při tenčících se zdrojích potravin, pitné vody, možností regenerace v kontaktu s přírodou, s harmonickou krajinou. Můžete k tomu výrazně přispět a dovoluji Vám závěrem vyjádřit Vám vděčnost a díky za to, že jste se tohoto úkolu ujaly a obětujete k tomu i část prázdnin.

V Hradci Králové dne 18. srpna 2013

Ing. Arch. Martin Říha

Zakládající člen Společnosti pro trvale udržitelný život, nyní pracuje ve Východočeské pobočce STUŽ. Je také členem vědecké rady Krkonošského národního parku.